

mirse
eliad

SIMBOLIKA MRAKA U DREVNIM RELIGIJAMA

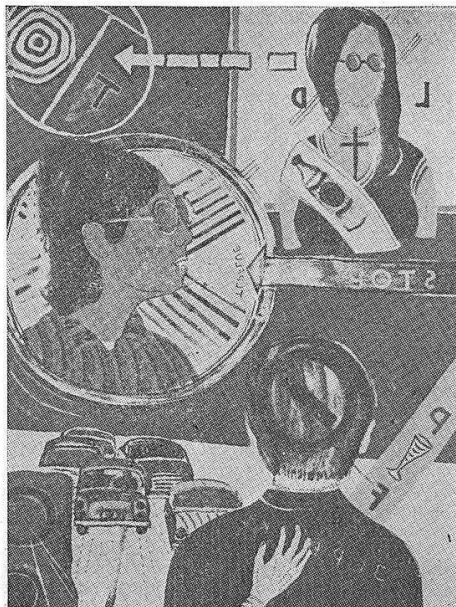
Na nivou arhaičkog društva, sva simbolika je bila istodobno i religiozna. Simboli označavaju jedan način postojanja stvarnog ili jednu tajnu i duboku strukturu sveta, a na duhovnom horizontu primitivnog čoveka stvarno se sjedinjuje sa *svetim* i svet je shvaćen kao delo bogova. Konzekventno, svako objavljivanje koje se odnosilo na strukturu svemira ili na različite načine postojanja u svetu, osobito ljudskog postojanja, istodobno je bilo i objavljivanje religiozne prirode. Na nivou arhaičkih kultura, *hierofanija* je istodobno *ontofanija*, manifestacija *svetog* ravna je skidanju vela sa tajne bića i obratno. Ta religiozna drevna simbolika u suglasju je sa jednom ontologijom. Sa izvesne tačke gledišta, može se simbol shvatiti kao jezik koji je, premda ne upotrebljava pojmove, ipak sposoban da izrazi jednu koherentnu misao o svetu. Simbol nam objavljuje jednu pre-sistematičku ontologiju, to jest on nam izražava misli na onom stadijumu kada rečnik pojmova još nije postojao. Uzmimo jedan primer: izraz koji označava „postojanje” pojavio se kasno u istoriji i samo u nekim jezicima visoke kulture: sanskritu, grčkom, kineskom. Ali, simbolika *postojanja*, slike i mitovi koji su ga izražavali, nalaze se već u arhaičkim slojevima kulture. Sve slike spirale, spleta, pojava svetlosti iz mraka, mesečevih faza, valovitog kretanja, itd. izražavaju ideju pokreta, kruženja, tranjanja, prelaza iz jednog stanja bića u neko drugo (prelaz iz „virtuelnog” — mraka — u „jasno” — na svetlost). Ti simboli i ti mitovi „postojanja” su lunarne strukture. Mesec je taj koji objavljuje *par excellence* otičanje, prelaze, rastezanje, opadanje, rađanje, smrt i preporod, ukraćko, kosmičke ritmove, večno postojeće stvari i vreme. Zahvaljujući lunarnoj simbolici predijalektički čovek mogao je da shvati vremenske načine postojanja kosmosa, mnogo vremena pre nego što je sistematička misao stvorila pojam „postojanja” i mogla da ga izrazi odgovarajućim izrazima. Mogu se doneti i drugi primeri koji bi ilustrovali činjenicu da simbol može izraziti istine teološkog reda i još više: da, u stadijumu predijalektičkog mišljenja, bitna funkcija simbola je upravo da otkriva strukture stvarnog neshvatljive empiričkim iskustvom. Reči koje izražavaju pojmove *transcendencija* i *sloboda* javile su se relativno kasno u istoriji filozofije. A međutim, u primitivnim kulturama brojni simboli i mitovi

koji odgovaraju „magijskom letu” i vaznesenju u nebo korišćeni su da bi označili ta duhovna iskustva. „Magijski let” izražava prestanak tegobe i to da se desila jedna ontološka mutacija u samom ljudskom biću. I *transcendencija* i *sloboda* se izražavaju ovim „letom”. Ova činjenica ima svoju važnost. Ona kazuje da korene slobode treba tražiti u dubinama *psihe* a ne u uslovima stvorenim izvesnim trenucima istorije; drukčije rečeno da se želja za slobodom svrstava u red esencijalnih čovekovih nostalgija. Napuštanje jednog nivoa, a što se desilo „magijskim letom”, označava sa druge strane akt *transcendencije*. Nije svedjedno da se susrećemo, već kod „primitivnih” naroda, sa željom za prevazilaženjem, „visinski”, ljudskih uslovnosti, da se one izmene jednim excesom „spiritualizacije”. Svi se mitovi i sva simbolika „magijskog leta” mogu tumačiti nostalgijom, željom da se vidi ljudsko telo kako se ponaša poput „duha”, da se zameni telesno biće — duhovnim.

Ali se ne očekuje da simboli odgovaraju pojmovima. Njihove biti i njihove funkcije su različite. Simboli još čuvaju kontakt sa najdubljim izvorima života; oni izražavaju, može se kazati, „istinski” duhovno. Nemoguće nam je da odve merimo ona odstojanja koja dele i razdvajaju pojmovni jezik od simboličkog. Znamo za očajničke pokušaje raznih teologija i metafizika, istočnjačkih i zapadnih, da pojmovima izraze *coincidentia oppositorum*, to jest postojanje poslednje realnosti, apsolutnog ili božanskog. Ali taj način postojanja vrlo lako izražavaju religiozni simboli i predstave.

Ne valja izgubiti iz vida jednu oznaku simbola koja upravo izražava njegovu specifičnu osobinu: njegovu *multivalenciju*, tj. mnoštvo značenja koje izražava istovremeno.

Zato možemo da shvatimo što se simbolu mraka obazrivo približavamo tumačeći sva njegova značenja. Prvi registar je kosmološki: mrak simbolizuje Kosmičku noć, neizdefinerirani totalitet, virtuelno i skriveno. Sa izvesne tačke gledišta, mrak je ravan haosu, jer se ni jedan oblik ne razaznaje, i ni jedna struktura se ne ističe; to je način postojanja pre pojave oblika. Mrak simbolizuje u isto vreme ono što je pre objave oblika i *poste* njegovog iščeznuća, kada su oblici nanovo spojeni u primordijalnu masu. I eto zašto se kosmološka simbolika mraka približuje sim-

bolici vode. Jer i voda takode izražava neizdiferencirano, pre-obličje, ne-objavljeno. Čin objave, akt manifestacije, je označen izronjavanjem iz vode, a primerna predstava stvaranja je ostrvo ili lotus koji izbija na površinu. U azijskoj ikonografiji, posebno okeanijskoj, prelaz iz mraka u svetlost, iz ne-objavljenog u kosmogoniju, označen je maskama tipa *t'ao-t'ieh*: jedno čudovište, simbol mraka, ispušta iz svoje čeljusti jedan solarni znak, znak sunčane simbolike, jedan simbol svetlosti ili jedno dete (koje je mitski predak i koje simbolizuje osnivanje jednog čovečanstva ili početak nove povesti).

U ovom poslednjem primeru vidimo da kosmološka vrednost mraka prelazi sa svoje osnove na jedan bliski registar: jedan oblik koji izbija iz mraka ne označava samo objavu jednog sveta, već i pojavu jednog čovečanstva (rase ili naroda). Pojava svetlosti iz mraka simbolizuje isto tako stvaranje jednog univerzuma kao i početak jedne povesti. I u jednom i u drugom slučaju, radi se o „obličjima, koji se javljaju iz nejasnog. Ali uska relacija između simbola mraka (čudovište, tigar, itd.) i svetlosti (sunce, trebe, itd.) pokazuju nam da se mrak ne shvaća samo u svom negativnom značenju (ne-biće), već i u pozitivnom: ukupnost virtuelnosti, klice. Prekosmogonijski haos nije ne-biće, već celokupnost, totalitet, sticanje svih oblika.

Ovo postaje još očiglednije kada ispitujemo drugi kontekst simbolike mraka: inicijatički kontekst. Zna se da su u mnogim tradicionalnim društvima, inicijacije, posvećenja za vreme pušpeteta, zahtevala ceremoniju simboličke smrti i uskrsnuća kandidata. Smrt je označavana mukama ili inicijatičkim unakazivanjem, a takode i ritualnim ukopom, ili pak zaboravom (očigledno prividnim) „ne-illumiranog“ bivstva koje je prethodilo posvećenju i zaboravom majčinog jezika — ali takode i osamljivanjem neofita u čestaru ili usamljenoj kolibi, tj. odvajanjem u mrak. Šuma, džungla, mrak simbolizuju onostrano i pakao. U tom kontekstu, pomračenja označavaju istodobno i smrt (pakao) i kosmičku noć, regresiju u virtuelno, prekosmogonijsko. Sa druge strane, biće zatvoreno u inicijatičku kolibu označava regresiju na embrionalno stanje, jer koliba simbolizuje majčinu utrobu. „Smrt“ neofita označava istodobno i *regressus ad uterum* i povratak u prekosmogonijsko stanje.

Veoma često, inicijatička koliba predstavlja telo ili otvorenu čeljust jednog morskog čudovišta, krokodila ili zmije. Poneki otvor kolibe kroz koji ulazi iskušenik, upravo se i zove: „Zmijaska čeljust“. Biti zatvoren u kućici, znači isto što i biti u telu nemani. Na Novoj Gvineji se obrezivanje dečaka zbiva u specijalnoj kućici i ona ima oblik čudovišta Barluna. Inicijatičke kolibe Kea i Jabima imaju dva otvora: prvi — koji je nalik na čeljust čudovišta — znatno je širi od drugog.

Sličan je ritual ulaska u maneken koji predstavlja morsko čudovište; kita ili veliku ribu. Kod drugog naroda sa Nove Gvineje prave se slične lutke od rafije. Pravi se monstrozna lutka koju nazivaju *kaimunu* i prilikom inicijacije dečak se uvlači u stomak tog čudovišta.

Inicijacija predstavlja jedno *ново rađanje* i simbolički ona ponavlja *regressus ad uterum*, a cilj je kao kod svakog stvaranja, svake embriologije i svakog „delovanja“ — kosmogonija. Ući u stomak čudovišta isto je što i ući u kosmičku noć ili primordijalni mrak, a izlazak je ekvivalentan kosmogoniji: to je prelaz iz *haosa u kreaciju*. Inicijatička smrt je povratak u haos, a da bi bilo moguće ponoviti kosmogoniju, to jest da bi se pripremila „novo rađanje“. Povratak u prvobitni haos katkada se doslovno potvrđuje; to je slučaj, na primer, inicijatičke bolesti budućih šamana, koja se često shvaća kao istinsko ludilo. Oni se tada nalaze u jednoj potpunoj krizi koja vodi ka dezintegraciji ličnosti.

Na horizontu drevne duhovnosti, „psihički haos“ se shvata kao replika „pre kosmogonijskog haosa“; kao amorfnu i neopisivo stanje koje prethodi svakoj kosmogoniji. Za drevne i tradicionalne kulture, simbolički povratak u haos je obavezan pre svakog stvaranja. Svakoj novoj setvi ili žetvi pret-

hodi kolektivna orgija koja simbolizuje povratak „pre kosmogonijske noći“, potpune konfuzije; svake nove godine sledi serija ceremonija koje označavaju obnavljanje primordijalnog haosa i kosmogonije. Ista se simbolika otkriva u ludilu budućih šamana, u njihovom „psihičkom haosu“, u mraku u kojem se nalaze: to je znak da je profani čovek na putu da *iščezne* i da se jedna nova ličnost upravo rađa.

Sa izvesne tačke gledišta, podudara se inicijatičko „ludilo“ budućih šamana sa raspadanjem stare ličnosti koje dolazi po ulasku u stomak čudovišta ili posle silaska u pakao. U svim tim kontekstima, susrećemo se sa potpunim utapanjem u mrak. Svaka inicijatička pustolovina ove vrste uvek se završava nekim stvaranjem. Ili ustrojstvom jednog sveta, ili pojavom novog bića. Jedan polinezijski mit divno pokazuje ono što želimo kazati. Maui, veliki heroj, vraća se na kraju života, bogatog avanturama, u svoju otadžbinu i tamo nalazi stariću Hine-nui-te-po, Veliku Damu Noći. Nalazi je usnulu i skinuvši brzo odelo, kroz njena usta ulazi u njeno džinovsko telo. Prošao je bez opasnosti kroz njega i kad je trebalo da izađe, a pola njegovog tela već je bilo van usta džina, ptice, koje su sve to pratile, prsnuše u smeh. Probudivši se, Velika Dama Noći stisne vilice i strašnim zubima preseče heroja. I stoga je čovek smrtnan, kažu Maori. Da je heroj uspeo da izađe ljudi bi postali besmrtni.

Ova starića je Zemlja Majka. Ući u njeno telo isto je kao i živ sići u duboko podzemlje tj. u pakao. Radi se o *descensus ad inferos*, onim istim koje susrećemo u mitovima i bajkama drevnog Orijenta i mediteranskog sveta. Ali mi nalazimo u ovim mitovima jedno novo značenje, novi smisao inicijatičkog ulaska u telo džina ili čudovišta: to nije više smrt koju prati uskrsnuće — već traženje besmrtnosti. Drugim rečima, ovoga puta se radi o tome da se sukobi sa smrću a da se ne umre, da se side u carstvo smrti i noći ali da se vrati živ — kao što šamani rade od dana današnjeg tokom svog transa. No oni ulaze samo *duhovno* u carstvo mrtvih a Maui se odlučio da side u materijalnom smislu te reči. To je dobro poznata razlika između šamanskih ekstaza i herojskih pustolovina.

Po nekim varijantama Kalevale, heroj Vainamoinen preduzima jedno putovanje u predele smrti — Taunela. Kćerka Tounia, gospodara onih strana, progutala ga je — ali, dosepsvi u stomak džina heroj je napravio barku te je snažno veslao od jednog kraja do drugog u nutrini ovog monstuma, dok ga džin nije na kraju povratio. Laponskim šamanima se čini, tokom njihovog transa, da su u telu neke velike ribe. Jedna legenda nam priča kako je sin jednog šamana budio svog usnulog oca, tokom tri godine, rečima: „oče, probudi se i izađi iz velike ribe!“

Lukian iz Samosate priča u svojim pričama kako je jedno morsko čudovište progutalo brod sa celom posadom. Ljudi su zapalili vatru koja je usmrtila morskog nemana i da bi izašli motkama su morali da otvaraju njenu čeljust. Takvih priča ima i u finskoj tradiciji, a takve priče kruže i po Polineziji.

Ukazujemo na ambivalentnu ulogu morskih čudovišta. Nema sumnje da riba koja je progutala Jonasa i druge mitske heroje simbolizuje smrt i da njen stomak predstavlja pakao. U vizionarskoj srednjovekovnoj literaturi, pakao je često slikan u obliku strašnog morskog čudovišta, koji možda ima svoj prototip u biblijskom Levijatanu.

Ove pustolovine se preduzimaju da bi se steklo jedno *tajno znanje*. Treba naučiti jednu *nauku* i steći mudrost. Stoga laponski šaman ostaje tri godine u telu ribe; da bi shvatio tajne prirode, enigme života i spoznao budućnost. Ali ako je ulazak u stomak čudovišta jednak silasku u pakao, ako je mrak isto što i smrt; ako simbolizuje isto tako povratak u kosmičku noć kao i u pomračenja „ludila“, u kojem se cela ličnost raspada; ako vidimo računa o svim homologijama i korenspondansama između smrti — kosmičke noći — haosa — „ludila“ — povratka u embrionalno stanje, onda možemo da shvatimo zašto ta pomračenja simbolizuju takode i mudrost, zašto jedan budući ša-

man treba prethodno da upozna mrak ludila, zašto je stvaralaštvo uvek u nekim odnosima sa izvesnim „ludilom“ ili „orgijom“.

Samo za vreme tog odvajanja — tj. dok se čini da se nalazi u telu čudovišta i u paklenom mraku, iskušenik, neofit, može da bude upućen u religiozne tradicije svog naroda. Sveta nauka dostupna je samo kroz duhovnu regeneraciju koja se ostvaruje inicijatičkom smrću i uskrsnućem.

*

Mnoge vrednosti simbolike mraka mogu se svrstati u sledeće četiri kategorije:

1. kosmološki registar: Kosmička noć, preobličje, celovitost, spoj oblika, haos.

2. antropokosmički registar: onostrano, pakao, ali isto tako majčina utroba, *regressus ad uterum*; svet mrtvih, ali takode i virtuelno, klice,

3. antropološki registar: smrt, ali i inicijacija tj. ritualna smrt koju prati preporod, mistično novo rađanje; haos u kojem iščežava jedna ličnost, tj. inicijatičko ludilo; Pakao u koji silaze heroji da bi stekli večnu mladost ili besmrtnost.

Kao što se vidi, vrednosti se uzajamno prepliću i bivaju zajedničke; svaka upućuje na sve ostale, i, shvaćene u celini, čine jedinstvenu strukturu. Značenje simbolike mraka postaje nam shvatljivo samo u onoj meri u kojoj uspevamo da tu strukturu buhvatimo u celini. Ako nam izbegne jedno jedino značenje, ne možemo kazati da smo jedino „dešifrovali“.

Funkcija simbola je upravo u tome da nam simultano „otvori“ mnoge i komplementarne perspektive sveta i egzistencije.

Shvaćene u celini, kosmološke i inicijatičke valencije simbolike mraka (napr.: sunca koje se javlja posle noći, *regressus ad uterum* u stomak čudovišta, ulazak Mauia u telo stariće) nose značenje koje nije jasno u nekom registru uzetom odvojeno: svoje pozitivno značenje, „iskupiteljstvo“ pomračenja. Drukčije rečeno, sada shvatamo ne samo da mrak prethodi svetlosti i oblicima koje periodično proždire, da biće izlazi iz ne-bića i vraća se u njega, da smrt prethodi životu i da ga obeđuje — već takode da je koristan povratak u mrak, još više: da je, u nekim slučajevima (inicijacija, započinjanje novog načina bitstva) — neophodan. Na kraju svega, mrak simbolizuje univerzalni URGRUND, primordijalni totalitet, paradoksalnu fuziju bića i ne-bića, dakle ukupnost mogućnosti. Povratak u mrak jeste kao utapanje u neiscrpe izvore, gde se svi načini bitstva nalaze *in potentia*. Proučavajući indijsku inicijaciju tipa *regressus ad uterum*, shvatamo da je njen cilj *novi početak* egzistencije, na jednom višem nivou, i, iznad svega, sa *ukupnošću netaknutih mogućnosti*, tj. kao da je vreme koje je teklo između trenutka rođenja i trenutka inicijacije sasvim iščežlo, kao da je ukinuto. U stvari, mi nalazimo u simbolici mraka notu atemporalnosti, bezvremenosti, „večnosti“. Vreme počinje pojavom oblika, dakle sa svetlošću. Vreme se meri ritmom meseca i tokovima sunca. Povratak u mrak implicira dakle utapanje u pre-obličje, i kontakt sa onim što nije dotrajalo sa vremenom.

Simbol prevodi jednu ljudsku situaciju na kosmološke izraze, i recipročno; on otkriva vezu između ljudskog bitstva i kosmičkih struktura. Tako se primitivni čovek nije osećao „usamljenim“ u kosmosu, već je bio „otvoren“ jednom svetu koji mu je bio, simbolički, „familijaran“. Iskušenik u inicijatičkoj kolibi osećao je da je njegova situacija ista ona u kojoj se svet nalazi, u kosmičkoj noći.

Važna posledica proizilazi iz kosmološke valencije simbolike: onaj koji je shvatao jedan simbol ne samo da se „otvarao“ ka objektivnom svetu već je, istovremeno, izlazio iz svoje posebne situacije i dolazio do poimanja univerzalnog. „Oživeti“ jedan simbol, protumačivši korektno njegove poruke, isto je što i dosegnuti univerzalno. Ili još više: kako je svet božja kreacija par excellence, kada se objavi posvećenom jedan simbol isto je što i pripadati — makar posredno — svetom.

Preveo: Miro GLAVURTIĆ